

КОНТИНУАНТИТЕ НА ВОКАЛНИТЕ Р И Л ВО ДИЈАЛЕКТИТЕ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

1, 0. На македонската јазична територија место прасловенските групи *tǫrt*, *tǫrt* и *trǫt*, *trǫt* денеска ги наоѓаме следниве вредности: *р*, *ѐр*, *рѐ*, *ѐр—рѐ*, *ѓр*, *ѓр—ар*, *ѓр—ѐр*, *ѐр*, *ар* и *ар¹⁾*.

1, 1. Вокалното *р* (*р*) зафаќа најширок простор. Тоа се јавува во северните, централните, штипско-струмичките и пијанечко-малешевските говори. Со други зборови, се шири на целата северна и централна македонска територија северно од линијата Лерин—Демир Капија—Струмица. На исток изоглосата на оваа фонема оди нешто позападно од реката Струма на правецот Петрич—Благодоевград (карта 1,1)²⁾. Сп.: *врба*, *врѝи*, *врсник*, *грми*, *дрво*, *држи*, *зрно*, *крс*, *крѓ*, *рш* (Кр. Паланка, Кратово, Куманово, Скопје³⁾), *вр*, *крѓ*, *ѝрсѝи*, *срѝ*, *ѝрн*, *ѝрно* (Штип, Радовиш, Берово, Струмица, Неготино, Рожден⁴⁾), *ѝрво*, *срѝе*, *рѝа*, *рѝи*, *ѝѝрѝи* (Прилеп, Битола, Кичево, Галичник, Порече, Скопје, Велес⁵⁾).

¹⁾ Во текстот се употребени покрај другите и следниве знаци: *a* = затворено *a*, *ǣ* = отворено (широко) *e*, *ǫ* = отворено (широко) *o*, *ǝ* = вокал од среден ред.

²⁾ Со бројките на картите се означени некои поголеми населби и тоа по следниов ред: 1. Дебар, 2. Струга, 3. Охрид, 4. Ресен, 5. Битола, 6. Прилеп, 7. Македонски Брод, 8. Кичево, 9. Гостивар, 10. Тетово, 11. Скопје, 12. Титов Велес, 13. Свети Николе, 14. Куманово, 15. Крива Паланка, 16. Кратово, 17. Злетово, 18. Штип, 19. Кочани, 20. Делчево, 21. Пехчево, 22. Берово, 23. Радовиш, 24. Струмица, 25. Дојран, 26. Гевгелија, 27. Неготино, 28. Кавадарци, 29. Лерин, 30. Бобошчица, 31. Костур, 32. Кајлар, 33. Острово, 34. Воден, 35. Пазар, 36. Гуменца, 37. Кукуш, 38. Лагадина, 39. Сухо, 40. Серес, 41. Валовиште, 42. Петрич, 43. Мелник, 44. Свети Врач, 45. Благодоевград, 46. Разлог, 47. Банско, 48. Гоце Делчев.

³⁾ Б. Видоески, Вокалната система на кривопапанечкиот говор, *Македонски јазик*, IV, 1953, стр. 156; — *Кумановскиот говор*, Скопје 1963, стр. 58; Р. Угринова, *Говорише во Скопско*, Скопје 1951, стр. 8.

⁴⁾ И. Филиповски, *Неготиноскиот говор*, Скопје 1954, стр. 13; М. Кушевски, Делчевскиот градски говор, *Македонски јазик*, IX, 1958, стр. 70.

⁵⁾ Б. Конески, *Прилејскиот говор* (отпечаток од Годишен зборник на Филозофскиот факултет, кн. 2, 1949), Скопје 1949, стр. 8; Б. Видоески, Кичевскиот говор, *Македонски јазик*, VIII, 1, 1957, стр. 40; N. Reiter, *Der Dialekt von Titov-Veles*, Берлин 1964, стр. 58.

1, 2. Континуантот *ѣр* се шири по западната македонска јазична периферија на целиот простор од Тетово до Преспанското Езеро. Границата на тој дел меѓу *ѣр* и *р* ја сочинува планинскиот венец Сува Гора, Буковик, Бистра, Стогово, Караорман, Исток (кај Охрид), Бигла, Баба (кај Битола) и Нередската Планина (југозападно од Лерин). Освен тоа вредноста *ѣр* го исполнува и македонскиот терен јужно од линијата Нередска Планина — Нице — Кожуф — Беласица (карта 1, 2). Сп.: *бѣрдо, бѣрчий, вѣршиий, гѣрдо, гѣрло, ѣршиий* (Гостивар), *бѣрзи, дѣрво, цѣрвен* (Челопек⁶), *мѣрдаий, смѣркнаий, ѣѣрсийен* (Маврово), *бѣрдо, вѣрний, кѣрсий, шѣрчий* (Дебар⁷), *вѣршиий, вѣрний, цѣркоф* (Струга), *дѣрво, мѣршоф* (Охрид⁸), *вѣршиий, се кѣрсийий, ѣѣрсий, ѣрже* (Ресен⁹), *гѣрсий, кѣрф, найѣрсник, ѣѣрсий* (Костур¹⁰).

1, 3. Во воденско-кукушкиот, дојранско-гевгелискиот, солунскиот и сушко-височкиот говор паралелно со групата *ѣр* во одделни случаи (најчесто во односноложни зборови и во групи од повеќе согласки) се јавува и изворот *рѣ*. Сп.: *гѣрне, зѣрну: кѣрф, ирѣс, шѣрн, сѣий* (Воден¹¹), *врѣх, кѣс* (Луковец, Воденско), *вѣршиам, сѣрце: врѣфуш, дрѣжи, кѣрсий, ирѣкфа* (Кулакија¹²), *вѣрба, дрѣже, сѣрце, цѣрно: бѣс, врѣшник, кѣс, кѣрхче, ѣрѣс, цѣн, рѣга, рѣжоф, рѣжаница* (Богданци, Гевгелиско), *вѣрне, мѣрне, цѣрвен: врѣх, рѣш* (Гевгелија¹³), *дрѣш, кѣрф* (Ватилак, Солунско¹⁴), *врѣх, рѣш* (Градобор¹⁵), *вѣрба, сѣрий, цѣрно: рѣш, рѣга* (Киречкој¹⁶), *бѣркама, дѣрво, гѣрбач, зѣрну: дрѣва, дрѣжим, кѣрхча, врѣфш, шѣрн, хѣрскам* (Сухо, Висока¹⁷), *кѣрѣа, кѣрф: ѣрѣс, шѣрн* (Сухо¹⁸), *гѣрло: гѣрий* (Секавец, Серско), *вѣрба, гѣрий: кѣс, ѣрѣс, врѣхци* (Календра, Серско), *кѣрвав, цѣрвен* (Горно Броди), *кѣрф, кѣрс, сѣрцеийо: кѣрсийбсах, смѣрдлиф, шѣрне, шѣрнлиф, шѣргна* (Неврокоп — Гоце Делчев¹⁹), *свекѣрва, Гѣрмен* (Гѣрмен, Неврокопско).

Во пиринските говори втората варијанта (*рѣ*) е уште почеста, негде таа и превладува (во разлошкиот, банскиот), а во благоевградскиот може да се смета и како единствена. Сп.: *врѣше, цѣрвен: бѣрза,*

⁶) А. М. Селищев, *Полог и его болгарское население*, Софија 1929, стр. 309.

^{7—9}) Според мој материјал.

¹⁰) А. Кузов, Костурскиот говор, *Извештија на Семинара по славјанска филологија*, IV, 1921, стр. 96.

¹¹) В. Думев, Воденскиот говор, *Македонски ѣреглед*, XIII, 1943, кн. 3, стр. 25.

¹²) А. Mazon et A. Vaillant, *L'évangélique de Kulakia, un parler slave du Bas-Vardar*, Париз 1938, стр. 24.

¹³) Д. Иванов, *Гевгелискиот говор*, Софија 1932, стр. 72.

^{14—15}) V. Oblak, *Macedonische Studien*, Виена 1896, стр. 39.

¹⁶) M. Vukčević, Jezik u Kirečkom s udiljnim obzirom na opće mačedonizme, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, кн. 145, 1905, стр. 116.

¹⁷) З. Голомб, Два македонски говора (на Сухо и Висока во Солунско), *Македонски јазик*, XIII—XIV, 1962—1963, стр. 237.

¹⁸) V. Oblak, *Macedonische Studien*, стр. 39.

^{18а}) Материјалот од сѣрските села Секавец и Календра е запишан од мене.

¹⁹) К. Мирчев, Неврокопскиот говор, *Годишник на Софијскиот универзитет*, I. Историко-филологически факултет, т. XXXII, 1936, стр. 36.

врџба, врџх, грџво, срџи, ирџлаф (Петрич), бџрдо, дџрво, дџржиш : врџбница, закрџика, крџвник, сирџшал, брџс, врџх, крџс, срџиове, ирџн (Банско²⁰), грџво, крџиа (Разлог²¹), грџво, зрџно, еирџва (Покровник, Благоевградско²²); в. карта 1, 3).

1, 4. Континуантот *бр* зафаќа мало пространство. Ваков изговор познаваат десетина села во дебарската област Дримкол (меѓу Струга и Дебар), исто толку во областа Голо Брдо (на албанска територија) и торбешкото население во струшките села Лабуништа и Подгорци (в. на картата 1, под 4). Сп.: *бџришен, вџриџ, гџрклен, вџрзанка, дџржеле, дџрво, вџрний, кџриџ, кџриџица, кџрф, кџрчий, кџрсийиџ, иџрсџ, иџрсџен, дџрџајница, сџрце, сџри, чџрф, иџрничка* (с. Луково, Дримкол²³), *бџргу, вџрба, вџрний, дџрво, јџиџрва, кџриша, мџришоф, џрбей, џржиш, џри, џрѓа, сџрна, иџрчаџ, фџрлий* (во говорот на Торбешите во Цепишта), *бџрзина, завџриџиле, иџриџиле* (Дренок), *вџрвиџ, забџржал, џџрвено* (с. Гиновец, Голо Брдо), *вџрзи, иџрвиџиџ, џржнал* (с. Малестрани²⁴).

1, 5. Во говорот на струшките села Радожда, Вевчани и Мали Влај, како и во говорот на селото Лин, кое се наоѓа на западниот брег на Охридското Езеро на албанската страна, изговорот *бр* се јавува само зад лабијална согласка, додека во другите случаи (зад нелабијални) имаме континуант *џр* (в. на картата 1, под 5). Сп.: *бџрдо, бџрго, вџрвиџ, вџрф, иџвџрдо, мџрдаџ, иџрсџен, фџрл'аџ : гџрне, гџрци, се гџрчий, дџрво, дџржиџ, џри, џрѓа, зџрно, кџрф, кџриџ, кџрсџиџ, џџрно* (Радожда²⁵).

1, 6. Во неколку села во областа Река (Дебарско) широко *о* пред *р* (*бр*) место вокалното *р* се јавува само во еднословни и двословни зборови. Во трисловните и повеќесловните имаме варијанта *ар* (в. на картата 1, 6). Сп.: *вџр, вџрон, гџриџ, кџрф, кџрсџ, иџрсџ, сџриџ, џри, шџџрк; бџрзо, бџрго, вџрба, гџрло, дџрво, дџржиџ, зџрно, мџришоф, џрѓа, џрбей, иџрво, но: дџржава, чџџварџок, дџржџме, арѓаџа, иџрвиџе*. Уште подобро тоа се гледа во формите на ист збор: *кџрсџ : карџиџови, џрѓа : арѓоса, дџрво : дџрвоџо, дџрвено, џџрвен : џџрвено, џџрвеница, бџркаџ : џџркаме, сџркаџ : сџркаџе, дџржиџ : дџржџме, издџрџаф, издџрџаџе*. Ова правило важи и за акцентски целости од типот: *варзи-го, варџеџе-го : вџрзи, иџ-иџрсџиџ : иџрсџиџ, крива—варџа, на—варџа : вџрба* (Жерноница²⁶).

Ваков резултат за *р* наоѓаме и во говорот на Торбешите во Маркова Река (Скопско). Говорот на скопските Торбешџи со жерноничкиот се совпаѓа и по ред други важни особености врз кои може да се заклучи

^{20—21} Н. Алексиев, Разлошкият говор, *Македонски џреглед*, VI, 3, 1931, стр. 101; Д. К. Молерови, Народописни материали од Разлошко, *Сборник за народни умотворенја и народоџис*, кн. XLVIII, 1954, стр. 10.

²² Според Тасуда М. Христова, Етнографско иследване на с. Покровник, Горноџумајско.

^{23—24} Б. Видоески, Дебарските говори, *Македонски јазик*, XIX, 1968, стр. 87, 67.

²⁵ Според мои белешки.

²⁶ М. Д. Петрушевски, Неколку црти на говорот од Жеровница, *Македонски јазик*, II, 1951, стр. 58; А. Поповски, Реканскиот говор, *Македонски јазик*, X, 1959, стр. 112.

дека во постаро време тие претставувале една целост. Сп. од овие села: *вдрба* : *варбаџа*, *варбеџе*, *вдрнеи* : *наварнаи*, *гбрне* : *гарниња* (с. Г. Количани, Држилово²⁷).

1, 7. Континуантот *ѓр* ни е познат досега само во говорот на крајното југозападно костурско село Езерец: *бѓрзо*, *бѓршлен*, *вѓрсник*, *гѓрне*, *дѓрво*, *дѓржѓлје*, *ѓри*, *ѓришиа*, *кѓришица*, *иѓрсии*, *сѓрце*, *шѓрн*, *чѓрн*, *чѓрвен* (в. на картата 1 под 7)²⁸).

1, 8. Во говорот на корчанското село Бобошчица *р* е заменето со *ар*: *аржи*, *баргуј*, *царква*, *чарн*, *чарф*, *чарвѓник*, *чарниџка*²⁹) (в. на картата 1 под 8).

1, 9. Континуантот *ар* се среќава во југозападните костурски села на просторот меѓу Костур и Грамос, со исклучок на селото Езерец. Сп.: *иарси*, *иарсиен*, *царви* (Желин), *варба*, *варни*, *дарво*, *карф*, *чарно*, *чарви* (Радогожде), *арш*, *арженица*, *арца*, *варба*, *варни*, *гарло*, *дарво*, *чарн* (Галишча), *варо*, *варни*, *гарми*, *гарло*, *сарии*, *чарвен* (Гратче), *барзо*, *варнешино*, *вар*, *царно* (Псоре³⁰), *арш*, *варба*, *се варна*, *дарво*, *маршовец*, *чарвено* (Смрдеш³¹), *арш*, *иарси*, *сарце*, *шфардо* (Нестрам), *варба*, *карш*, *иарсиок*, *шаршен*, *харчи* (Мањак³²) (в. на картата 1 под 9).

2. Место групите *tɔlt*, *tɔlɔ* и *lɔt*, *lɔt* ни се познати вредностите: *л*, *ѓл*, *лѓ*, *ал*, *ол* (*ол*), *ѓл* (*ѓл*), *ал*, *ѓл*, *лу*, *ѓ*, *о*, *ѓ*, *у*.

2, 1. Вокалното *л* (*л*) се среќава на доста ограничена територија: во малореканскиот (галичкиот) говор, вклучувајќи ги тука и мијачките оази во Битолско (с. Смилево) и Велешко (Папрадиште и Орешје), и во дел од кичевското и поречкото говорно подрачје. Сп.: *ѓла*, *ѓлскош*, *ѓлк*, *ѓлна*, *ѓлк*, *ѓлжен*, *ѓлго*, *ѓлш*, *ѓѓбло*, *ѓлк*, *ѓлнеи*, *ѓлзеи*, *ѓлња*, *ѓлши*, *ѓлзнеи*, *ѓлжај*, *ѓлн*, *ѓла*, *ѓлчеш* (Галичник³³), *ѓлк*, *ѓлна*, *ѓлзеи*, *ѓлжаф*, *ѓла* (Македонски Брод), *ѓѓбло*, *ѓлши*, *ѓлно*, *ѓла* (с. Вранештица, Кичевско³⁴); карта 2, 12).

2, 2. Континуантот *ѓл* се јавува претежно во јужните македонски говори: во дел од леринскиот и во костурскиот, во кајларскиот, воденскиот, гевгелискиот, дојранскиот, кукушкиот, солунскиот, лагадин-

²⁷) Според мои белешки.

²⁸) Според мои белешки.

²⁹) А. Mazon, *Documents, contes et chansons slaves de l'Albanie du Sud*, Париз 1936, стр. 32.

³⁰) Примерите од Желин, Радогожде, Галишча, Гратче и Псоре се забележани од мене.

³¹) А. Mazon, *Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale*, Париз 1923, стр. 19.

³²) М. Maѓeckі, Text gwarowy z Kosturskiego (Macedonia), *Lud stowiański*, III, 2, 1934, стр. 323.

³³) А. Велић, *Галички гујалекаш*, Белград 1935, стр. 104—105.

³⁴) Б. Видоески, Кичевскиот говор, *Македонски јазик*, VIII, 1, 1957, стр. 49.

ските, серскиот и гоцеделчевскиот. Освен тоа ваква замена се среќава и во некои западни периферни говори: на еден тесен појас северно од градот Тетово (на линијата Теарце—Прелубиште), во гостиварскиот, струшкиот, во говорот на дебарска Жупа, а во централните области на еден тесен појас по долината на Вардар од Скопје до Велес и Бабуна (в. на картата 2 под 1). Сп.: *вълна, гълѝа, жълѝа, кълчисѝа, ѝѝлжеѝ* (с. Теарце, Тетовско), *бълваѝ, вълкоѝ, дѝлго, јабълце, сълза* (Маврово), *бълваѝ, бѝлваѝца, вълнен, дѝлжина, ѝѝлн* (с. Баниште, Дебарско), *гълѝаѝѝ, мълчиѝ, мълзница, ѝѝлф* (Ржанов, Дебарско), *вълна, дѝлго, сълза, гълѝаѝѝ* (Струга), *вълк, кълниме, мълси* (с. Зрноско, Преспанско³⁵), *бълви, гълѝа, кълк, жълѝи, кълни, мълчелиф* (с. Граждено), *кълк, гълѝа, дѝлжина* (Габреш, Костурско), *бълфи, вълци, гълѝа, сълзи, ѝѝлчиѝ* (Рупишча), *вълна, мълчи, сѝѝлба* (с. Куманичево, Костурско), *гълѝа, жълѝница, кълк, мълчи, сълза, ѝѝлчник* (Лерин), *вълк, дѝлго, мълси* (Емборе, Кајларско), *бѝла, вълна, дѝлжина, закълне, кълве, кълчиѝче, мълзница, ѝѝлно* (с. Луковец, Воденско), *вълна, вълнено, жълѝница, кълнаѝ, мълзница* (с. Градовци, Скопско), *бълви, јабълка, вълци, кълчиѝѝе, мълземе, сълзи, ѝѝлно* (Блатце, Скопско), *вълна, жълчка, кълк* (с. Богомила, Велешко)³⁶.

2, 3. Во крајните југоисточни говори на просторот источно од Вардар и јужно од линијата Гевгелија — Гоце Делчев покрај континуантот ѝл во одделни примери се јавува и лѝ, сп. *вълк, вълна, сълза*: *бълѝа* (с. Киречкој, Солунско³⁷), *кълна, ѝѝлни* : *мълкнаа* (Кулакија³⁸), *мълзе* : *мълзница* (Богданци), *вълна, жълѝи, ѝѝлни* : *мълкнувум, слѝба, жълѝка, жълѝи, жѝѝникаф* (Сухо³⁹), *вълна* : *бълѝа, вълк, вълѝица, вълчка кожа, зълчка, ѝѝлѝок* (с. Секавец, Серско), *ѝѝлн* : *бѝла, вълѝо, гълѝа, жълчка, мълзница, мълче, кълк* (с. Костурино, Струмичко), *дѝлго, кълк, вълнен* : *зълчка, жълѝеѝ* (Дервишан, Серско, в. карта 2, 2).

2, 4. Замената лѝ со поголема доследност се јавува и во северните говори, но само зад дентално-алвеоларните консонанти *д-ѝ, с*: *дѝлго, дѝлѝи, дѝлѝан, ѝѝлѝче, ѝѝлѝчник* или *кълѝче* (*ѝл > кл*), *слѝнѝе, слѝза слѝба, слѝбиѝца* (Кр. Паланка, Куманово, Св. Николе, Скопска Црна Гора, Вратница⁴⁰); в. на картата 2, 5).

2, 5. Во штипско-струмичките, тиквешко-мариовските, малешевско-пиринските говори место л наоѓаме еднофонемна вредност — ѝ. Сп.: *вълк, вълна, гълѝа, да ѝѝне, жѝѝо* (с. Дабиле, Струмичко), *дѝго, ѝѝн, жѝѝ* (Радовиш), *жѝѝка, жѝѝо, ѝѝно* (Штип), *кълне, мълзе, мълѝа, сѝба, сѝзи* (с. Тркање, Кочанско), *мълчи, мълѝа, ѝѝно, ѝѝчник* (Кавадарци⁴¹), *бѝа, вълк, гълѝка, жѝѝ* (Старавина, Мариово), *бѝа, вълна, жѝѝ, ѝѝх, ѝѝно* (Берово,

³⁵ Б. Конески, Материјали за преспанскиот говор, од збирката на С. Н. Томић, *Македонски јазик*, VIII, 2, 1957, стр. 179.

³⁶ Примерите од Граждено, Габреш, Рупишча, Емборе, Луковец, Градовци, Блатце и Богомила се запишани од мене.

³⁷ *Rad JAZU* 145, стр. 116.

³⁸ А. Mazon—A. Vaillant, *L'évangélique de Kulakia*, стр. 25.

³⁹ *Македонски јазик*, XIII—XIV, стр. 239.

⁴⁰ Б. Видоески, *Кумановскиот говор*, стр. 55.

⁴¹ Според мои белешки.

Пехчево), *йѣх, съза* (Благоевград⁴²), *вѣна, мѣчи, съзи* (с. Покровник, Благоевградско⁴³), *вѣк, вѣна* (Петрич), *съза, кѣне* (с. Мендово, Петричко⁴⁴), *вѣна, вѣнес, дѣго, гѣшка, йѣх, кѣцам, мѣчиш, кѣнѣш, съзи* (Разлог⁴⁵). Јужната изоглоса на континуантот ъ оди по правецот Гоце Делчев (поминува северно) — Петрич—Демир Капија—Острово—Лерин. На просторот меѓу Лерин, Преспанското Езеро и Битола се мешаат примери со ъ и ѣл, а негде и со о, ол. Сп.: *бѣа, вѣк, гѣша, кѣве, мѣња, мѣзуме, йѣшо, съзи, йѣчник : вѣлна* (с. Драгош, Битолско), *гѣшка, жѣш, кѣк, но: ѣлно и волна* (Буково), *бѣва, мѣзе, йѣшаф : вѣлна, ѣлн* (Сакулево, Леринско), *вѣк, дѣго, съза* (Барешница), *кѣк, жѣтка, съза, гѣша, бѣва, йѣчи, йѣшок, жѣш, дѣго : кѣлни, дѣлжина, вѣлк, вѣлна, ѣлни* (Лѣк, Преспанско), *вѣк, дѣк, ѣн* (Неред, Турје⁴⁶). Западната граница на замената на л со ъ допира до Перистер, Црна Река и Велес. Во областа Клепа (југоисточно од градот Велес) примерите со ъ превладуваат, а колку што се оди по на север од Велес бројот на примерите со оваа замена се смалува. Веќе во граничното село Рудник и во Летевци ъ може да се сретне само во одделни лексеми, сп. *кѣца, кѣк*. — Северната граница оди приближно по правецот Катланово (на скопскиот дел)—Свети Николе—Кратово. Во одделни лексеми ъ може да се сретне и посеверно од споменатава линија (в. карта 2, 3).

2, 6. Континуантот ол (со разновидноста од) се јавува во западните говори и тоа: во говорот на Скопска Каршијака, во градот Тетово и неколку североисточни села, во северниот дел на поречкиот говор, во дебарскиот, охридскиот, ресенскиот, битолскиот, прилепскиот, мегленскиот и во крајните југозападни костурски села (в. на картата 2, под 4). Сп.: *долго, молзе, јаболкница* (с. Нерези, Скопско), *колк, молзница, солза* (Драчево), *жолња, жолчка, молкум* (Солње), *водк, голѣша, жодѣ, колк, колчишиа, ѣоджаф* (Тетово⁴⁷), *волци, волна, жолња, колнеѣ, ѣолф, ѣолжаф* (Звечан, Порече)⁴⁸, *голѣш, ѣолѣф, ѣолн, сѣолчѣш* (с. Пласница, Кичевско)⁴⁹, *болва, долго, јаболко* (Дебар⁵⁰), *волк, солза* (Обоки), *волна, жолѣшца, колчишиа* (с. Горенци), *молчиш, солзи, ѣолно* (Пазрадник), *болва, долго* (Збачди⁵¹), *молчиш, ѣолно, солза* (Оровник, Охридско), *водк, водна, жодѣшо, закоднич, колкој* (Ресен), *волна, волци, долго, жолчка, колк, ѣолно* (Битола, Прилеп⁵²), *болска, болва, водна, жодчка, колѣве,*

⁴²) С. Стойков, *Българска диалектологија*, Софија 1962, стр. 104.

⁴³) Според материјалот на Тасуда Христова (в. бр. 22).

⁴⁴) Според материјалите на Илија Георгиев, Етнографско истражување на с. Мендово, Петричко.

⁴⁵) *Македонски ѣреглед*, VI, 3, стр. 101.

⁴⁶) Примерите од споменатите битолски и лерински села се дадени според мои записи.

⁴⁷) Т. Стаматовски, Градскиот тетовски говор, *Македонски јазик*, VIII, 1, 1957, стр. 232.

⁴⁸) Б. Видоески, *Поречкиот говор*, Скопје 1950, стр. 14.

⁴⁹) *Македонски јазик*, VIII, 1, стр. 50.

⁵⁰) П. Михаилов, *Градскиот дебарски говор*, Скопје 1954, стр. 13.

⁵¹) *Македонски јазик*, XIX, стр. 67.

⁵²) Б. Конески, Прилепскиот говор, стр. 7.

ѿодну, ѿодчник (с. Тресино, Мегленско), *болха, волк, волнено, долго, голѿа, жолѿак, жолѿица, колк, молчи, ѿлна месечина, солза, солце* (Езе рец, Костурско), *волнен, волци, голѿа, молчи, ѿлно* (Нестрам), *бола, мо.лси, солза* (Стенско)⁵³.

2, 7. Во јужните преспански села во бројни примери консонантската компонента на континуантот на вокалното л се загубила (од > о). Така имаме, покрај *водна, кодний, ѿдно*, и: *боање, Богарин, вок, гого, гоѿа, жоѿица, јабоко, мози, мочи* (Љубојно, Штрбово, Долно Дупени), *кочиѿиѿе, мокни, мوزه, ѿоче, ѿочник* (Брајчино), *вок, соза, са смокнаф, ѿочи, ѿочник* (Герман), *бови, кок, жоѿица* (Крани, Арвати), *Богарин, бова, вок, вочица, гоѿа, гого, жоѿ, жоѿица, јабока, кок, мозница, сози, ѿочук*, но: *волна, ѿлн, колни, колчиѿиѿа* (Нивица, Роби). По некој пример со о место л може да се сретне и во југозападните битолски села, сп. *боа, гого, жочка, јабоко, кок, кофа, ѿшок, ѿочник* (Диово), *јабока* (Буково⁵⁴). Треба само да истакнеме дека континуантот на л фонетски не се реализира еднакво во сите преспански села. Во појужните, каде што е носовката ж заменета со ѱ, поотворено се изговара и о од л (карта 2, 6).

2, 8. Во областа Дримкол (на левата страна на реката Дрим, меѓу Струга и Дебар) и во Голо Брдо за вокалното л наоѓаме двофонемна група — *ол* (со многу отворено о) и тоа во сите позиции: *вдлна, јаболко, солса* (Клење), *бблва, вблк, гблѿај, гблк, жблѿи* (Модрич), *дблго, жблња, јаболко, жблѿок, кблк, мблсуме, мблчиѿ, ѿблѿаф, ѿблф, ѿбно, солси, ѿблчник* (Луково⁵⁵) (в. карта 2, 7).

2, 9. Во говорот на струшките села Радожда, Вевчани и Мали Влај има две вредности, како и место вокалното р: *ол* (зад лабијални и дентални согласки), сп. *бблви, вблк, вблѿица, вблна, мблсуме, мблсница, јаболко, мблнаѿа, ѿблн, ѿблѿаф; гблго, солса, ѿблчек, ѿблѿаф*, и *ел* (зад меконепчена согласка): *гелѿика, гелѿиѿаме, келк, келкој, келчиѿиѿа, келниѿ* (Радожда⁵⁶); в. карта 2, 8).

2, 10. Две разновидности се јавуваат и во торбешките говори во Река (Дебарско) и во Маркова Река (Скопско): *ол* — во еднословни и во двословни зборови и *ал* — во трисловни и повеќесловни. Сп.: *ббла, вблна, гблѿаѿ, гблго, жблѿо, кблнал, мблчиѿ, ѿбно, солса*, но: *валнено, ѿрогалѿа, галѿина, ѿжалѿе, калнееш, малчеме, замалчи, ѿалнеме* (Жерноѿица⁵⁷), *ббла, вблк, солса, гблѿаѿ* : *валѿица, валѿиѿана, галѿаме* (Д. Количане⁵⁸), *солса, жблѿок, вблци* : *салѿаѿа, жалѿиѿа, јабалко* (Држилово, Скопско; в. карта 2, 9).

⁵³) Според мои белешки.

⁵⁴) Примерите од сите споменативе села во Преспанско и Битолско се дадени според мои белешки.

⁵⁵) *Македонски јазик*, XIX, стр. 87.

⁵⁶) Според мои белешки.

⁵⁷) *Македонски јазик*, X, стр. 111.

⁵⁸) Според мои белешки.

2, 11. Во корчанскиот говор *л* е заменето со *ал*: *бала, вална, далго, жалѝ, калк, кални, малчи, малси, алѝца, ѝалн, салса, салце* (Бобошчица⁵⁹; в. карта 2, 10).

2, 12. Сличен резултат наоѓаме и во југозападните костурски села, само што во нив вокалната компонента се изговара нешто малку позатворено отколку во корчанскиот (*ал*): *бала, валк, валѝца, далго, жалѝо, калк, кални, ѝално, салнице, салси* (с. Радогожде), *вална, малчи, малси, салса, салце, сѝалѝја, ѝѝалчи* (Галишча), *валнено, жалѝукок, малчи* (Гратче), *вална, ѝално* (Псоре), *валк, вална, далк* (Желин⁶⁵); карта 2, 11).

2, 13. Континуантот *у* се шири во северна Македонија на југ до линијата Вратница (северно од градот Тетово) — Скопје—Свети Николе—Пробиштип. Сп.: *бува, вук, вучица, вуна, јабука, музе, муѝа, ѝужаѝке, ѝун, сѝузна се, жуѝ, кук, кучиѝа* (Куманово), *вуче, жуч, жуѝа, куне, дубоко* (Кучевиште, Скопска Црна Гора⁶¹); в. карта 2, 5).

Зад лабијалните согласки во одделни лексеми *у* < *л* се среќава и значително појужно од споменатава линија, сп. *бува, вук, жучка, јабука, музе, ѝужав* (Скопје), *бува, вуци, музница* (Билимбегово, Скопско) *буа, јабука* (Тетово), *буа, вук, јабука, ѝуно, ѝужајка, ѝузна се* (Кочани, Штип), *јабука* (Радовиш, Струмица), *јабука* (с. Миравиѝи, Гевгелиско) *буа, јабука, мучи, ѝух* (с. Мендово, Петричко⁶²).

2, 14. Во северните говори покрај *у* се среќаваат и континуантите *лу* и *лѝ*. Тие се јавуваат само зад забно-венечните консонанти *g-ш, с* (в. погоре). Првиот континуант (*лу*) е почест во најсеверните кумановски и скопско-црногорски села, сп. *слуба, слубица, слуйѝи, слуза, слунце* (Кучевиште, Скопско; Куманово⁶³). Во кривоаланечкиот со *лу* се познати и лексемите *жључка* и *жљуна*⁶⁴). Сите приведениве примери во разновидноста со *лу* (одн. *лѝ*) познати се и во граничните српски јужно-моравски дијалекти⁶⁵).

Во јужниот појас на кривоаланечкиот, кумановскиот и скопско-црногорскиот, како и во вратничкиот говор во Долни Полог, потоа во кратовскиот и овчеполскиот во споменатава фонетска позиција се јавува *лѝ*: *длѝк, длѝжан, слѝза, слѝнце, заслѝни, слѝи, слѝба, слѝбица, ѝлѝчник, ѝлѝче* покрај *клѝче* (*ѝл* > *кл*), отаде после и *клѝѝан*. На овој терен со *лѝ* почесто се среќава и *гљѝа* со изведенките *гљѝине, гљѝи, гљѝика* (во Кривоаланечко, Кумановско); сп. и кумановското *лѝине, лѝика* (< *хлѝне, хлѝка*).

⁵⁹) A. Mazon, *Documents, contes et chansons slaves de l'Albanie du Sud*, стр. 32.

⁶⁰) Според мои белешки.

⁶¹) Б. Видоески, Северните македонски говори, *Македонски јазик*, V, 2, 1954, стр. 138.

⁶²) Според материјалот на И. Георгиев (в. бр. 44).

⁶³) *Македонски јазик*, V, 2, стр. 139; Б. Видоески, *Кумановскиот говор*, стр. 55.

⁶⁴) *Македонски јазик*, IV, стр. 207.

⁶⁵) А. Белић, *Дијалекти Источне и Јужне Србије*, Белград 1905, стр. 114.

Како континуант на вокалното *л* треба да се смета во северните и источните говори и вредноста *лъ* во *длъбок*⁶⁶).

2, 15. Некои од горните примери во разновидноста со *лъ* се јавуваат на поголем ареал во источна и југоисточна Македонија.

Формата *длък* (длъга, длъго) се употребува и во кочанскиот, штипскиот, благоезградскиот, во областа на Беласица од Дојран до Петрич, во Лагадинско, а не е непозната и во долновардарските говори, сп. *длънук* (Сухо⁶⁷), *длъгу* (Ново Село, Солунско⁶⁸), *длъжи* (Кулакија⁶⁹).

Фонетската разновидност *слънце* континуирано се јавува на два ареали: во северна и во југоисточна Македонија. Јужниот ареал ги опфаќа серскиот, лагадинските и долновардарските говори (в. на картата 3, 1).

Меѓу овие два ареали и на запад до Пчиња, Вардар и Црна се употребува формата *сџнце*. Спорадично таа се среќава и по западната и југозападната јазична периферија: во некои горнополюшки и дебарски села, во Струшко, Преспанско, Леринско и во јужните битолски села.

Најчесто компонентата *л* се губи и во ред други западни говори, сп. *сонце* во Скопска Каршијака, поречкиот, прилепскиот, битолскиот, охридскиот, преспанскиот и во некои дебарски и кичевски села, *сџнце* во радошко-вевчанскиот, *санце* во некои западни костурски села. Но во споменатите говори не се необични и форми со запазено *л*, сп. *солнце* во кичевскиот, *солце* во костурскиот (западниот), *салнце* и *салце* во Бобошчица, *сџце* во северозападните костурски села, *сџнце* во скопските и велешките села што се наоѓаат западно од Вардар и Тополка. Со вокално *л* е позната само во малореканскиот (в. т. 2, 1).

2, 16. Најголем број од примерите со вокално *л* се совпаѓаат и во поглед на резултатот од развојот на *л*, а и во поглед на географската распространетост на тој резултат. Некои посебности покажуваат само зборовите *бугарин*, *јаболко*, со нивните изведенки, и, како што видовме, *сонце*.

а) Формата *бугарин* (*бугарија*, *бугарски*) зафаќа најголем ареал: се јавува готово во сите македонски дијалекти со исклучок во костурско-преспанските и крајните југоисточни говори. Во костурско-преспанските познати се и разновидностите: *болгарин* (Бобошчица), *богарин*, *богарски*—*богарици*, *богарија* (во преспанскиот; забележени се во селата Герман, Нивица, Роби, Ошчима, Лџк, Љубојно), *балгарин* (Радогожде) и *булгарин*, *булгари*, *булгарија* (Езерец, Гратче, Стенско, Вџмбел; в. карта 4). Последнава разновидност (*булгарин*) позната е и во лагадинските и серските говори⁷⁰).

б) За **јаболко* ни се познати разновидностите: *јаблко* (во малореканскиот), *јаболко* (во сите *л* > *ол* — говори), *јабоко* (во преспанските)

⁶⁶) Б. Видоески, *Кумановскиот говор*, стр. 56.

⁶⁷) *Македонски јазик*, XIII—XIV, стр. 239.

⁶⁸) V. Oblak, *Macedonische Studien*, стр. 39.

⁶⁹) A. Mazon—A. Vaillant, *L'évangélique de Kulakia*, стр. 25.

⁷⁰) *Македонски јазик*, XIII—XIV, стр. 240.

јабџко (во $л > њ$ — говори), јабука (во северните и штитско-струмичките); во разлошкиот се јавуваат наспоредно јабука и јабџко, а во малешевскиот — јабака. Во долновардарските се среќава и формите јабулка (Валандово, Гевгелиско), абулка (Кукушко), во сушко-височкиот и јабљко, јабљчко, а во југозападните костурски села се јавува и разновидноста лайка (Бобошчица⁷¹), Рупишче, Радогожде, Галишча; в. карта 5).

3) Анализирајќи ја географската распространетост на континуантите на вокалните p и l можеме да го констатираме следното.

На некои говорни подрачја имаме идентичен развој на двата гласа. Така е во серско-лагадинските, долновардарските, во дел од костурско-леринското говорно подрачје, во струшкиот, централниот дебарски и во горнополошкиот говор. Во сите нив $p > ѝp$, $л > ѝл$, одн. $p > ѝp/pѝ$, $л > ѝл/лѝ$ во долновардарските и серско-лагадинските.

Ист развој имале овие два гласа и во некои други западни периферни говори. Во дримколскиот и голобрдскиот, како што видовме, $p > ѝp$, $л > ѝл$, во радошко-вевчанскиот: $p > ѝp/ѝp$, $л > ѝл/ѝл$, во жерноничкиот: $p > ѝp/ap$, $л > ѝл/al$; во малореканскиот и p и $л$ се слоговни.

Како што се гледа, на целата јужна и западна периферија место вокалните p , $л$ се развиле двофонемни групи од вокална компонента и сонант, освен во малореканскиот, каде што наоѓаме еднофонемни вредности.

На другата македонска јазична територија резултатите од развојот на споменатите гласови е различен. На едно широко подрачје во северна и централна Македонија p се задржало, додека $л$ се рефлектирало во y , $ѝл$, $ѝ$, $ол$, во ограничен број случаи и $лѝ$, одн. $лу$. Во пиринските говори исто така наоѓаме разлики во континуантите; таму $p > pѝ$ ($ѝp$), $л > ѝ$.

4. Приведениот погоре материјал укажува на следниов развој на вокалните p и $л$.

4. 1. Во старомакедонскиот p и $л$ слоговна функција имале само како континуанти на прасловенските групи $tbrt$, $tѝrt$ — $tblt$, $tѝlt$.

Така старословенските примери од типот чрѝнѝ, грѝло — жлѝтѝ, длѝгѝ покриваат изговор чрѝн, грѝло — жлѝт, длѝг (< $\check{c}rнѝ$, $gѝrdlo$ — $\check{z}bltѝ$, $dѝlgѝ$).

По губењето на еровите се добиле и нови, секундарни p , $л$ — од прасловенските $trbt$, $trѝt$ — $tblt$, $tlѝt$ и тоа негде по фонетски пат, како во $grѝa$ — $slѝa$, $blѝa$ (< $drѝa$ — $slѝa$, $blѝa$), а во ред случаи и морфолошки, сп. $kpcѝ$, kpe (< $kрѝstѝ$, $kрѝvѝ$ ⁷²).

⁷¹) А. Mazon, *Documents, contes et chansons slaves de l'Albanie du Sud*, стр. 32.

⁷²) Само зборовите $kpcѝ$ и poj во некои југозападни костурски села се задржале со изјаснети $ѝ > e$, $ѝ > o$.

По таков начин во македонскиот јазик во периодот што следи веднаш по губењето на еровите сонантите *p* и *l* биле слоговни како оние добиени од групите *tbrt*, *tbrt* — *tblt*, *tblt* така и оние од групите *trbt*, *trbt* — *tlbt*, *ilbt*.

4, 2. Во некои говори оваа состојба се задржала до денеска, сп. *крв*, *влк* во малореканскиот. Особено е простран, како што видовме, ареалот на *p*.

4, 3. Но во повеќето говори и *p* и *l* понатаму се развиле во двофонемни групи од вокал + *p*, *l*, а негде и во групи од *p*, *l* + вокал.

Како прва фаза од разложувањето на вокалните *p* и *l*, секако, е појавата на еден вокален пристап, кој подоцна се изделил во посебна фонема — *ɤ*. Значи, процесот се одвивал по следниов начин: $p > \overset{\circ}{p} > \overset{\circ}{p}r > \overset{\circ}{p}r, l > \overset{\circ}{p}l > \overset{\circ}{p}l$. На овој стадиум од развитокот тој се задржал во јужните и во западните периферни говори.

4, 4. Во некои говори вокалниот призвук се развил зад сонантот и таму останал и подоцна кога се развил во самостојна фонема. Тоа можело да биде како редовна појава, сп. *џрџси*, *срџце* во пиринските говори, или само во одредени фонетски позиции, на пример, во едно-сложни зборови, пред краен консонант или пред консонантска група, сп. *крџв*, *врџшник* и сл. во серско-лагадинските, или пак зад определени согласки, сп. *дџго*, *слџза*, *џлџче* во северните и во некои источни дијалекти.

4, 5. Во крајните југоисточни говори (гоцеделчевскиот, серскиот, лагадинскиот) покрај континуантите *џр/рџ* и *џл/лџ* се среќаваат и вредностите *ар/ра*, *ал/ла* како фонетски варијанти на првите (во неакцентирани позиции). Сп. *џарџиш*, *сарџџа/џранлиџ* (во гоцеделчевскиот), *џрџн* / *џранџи*, *влакџ(џ)* (во сушко-височкиот⁷³).

4, 6. Во други говори вокалната компонента во групите со *p*, *l* претрпела нови промени. Таа се изменила во некои од веќе постојните вокални фонемни системи (*a*, *o*) или пак се развила во нова фонема: *é*, *a*, *ó*. Така настанале групите: *ар*, *ал* во корчанскиот, *ар*, *ал* во западните костурски села, *óр*, *óл* во дримколско-голобрдскиот, одн. *óр*, *óл* — *éр*, *éл* во радошко-вевчанскиот, *ол* во централните и др.

4, 7. Процесите сврзани со развојот на вокалното *l* се уште посложени во споредба со вокалното *p*.

На едно широко подрачје сонантот *l* се загубил, така што останал само вокалниот дел на групата (в. на картата 2 под 3, 5, 6). Таков е случајот во преспанскиот, каде што процесот се одвивал по следниот начин: $l > \overset{\circ}{l} > ol > ol > o$. Единствено вака на односниов терен може да се објасни постоењето на двојни форми — со *o* и со *ol*, сп. *вок*, *жол* : *водна*, *кодниј*, *јолно*. Дека сонантот *l* во овој говор пред неговото полно

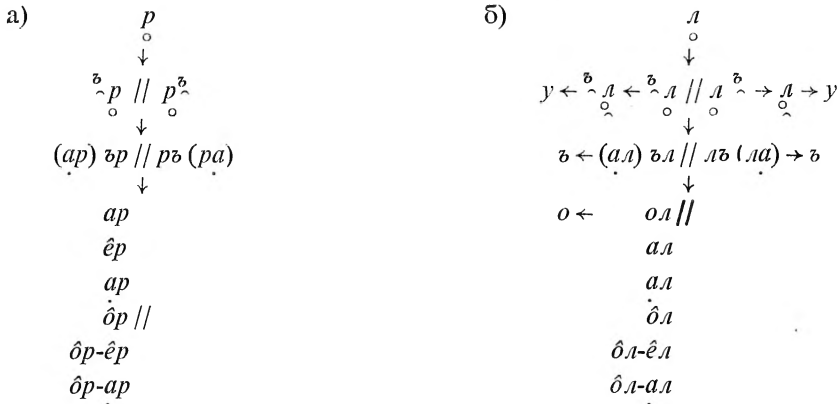
⁷³) Македонски јазик, XIII—XIV, стр. 238, 239.

исчезнување се изговарал со силна лабијализација укажуваат околните говори. На целиот појас од Перистер до Караорман *л* на крајот на слогот, а тоа значи и во групата *-ол-*, се изговара лабијално.

Дали ваков изговор треба да претположиме и во источните говори каде што го наоѓаме рефлексот *ѵ*? За тие говори ни се чини поприемливо искажувањето на Конески дека сонантот *л* се апсорбирал во *ѵ*⁷⁴). Во северните говори, како и во српскохрватскиот, вокалното *л* со лабијализација дало *у* (*л* > *л̥* > *ѵ* > *у*)⁷⁵.

Во одделни случаи *л* се загубило и во други наши дијалекти, сп. *сълнице* > *сѣнце*, одн. *солнице* > *сонце*. Во некои говори консонантската група *-лиц-* се упростувала со испаѓање на назалниот сонант, сп. *сълце*, *салце*, *солце* во Костурско (в. т. 2, 15).

4, 8. Целиот процес на развојот на вокалните *р* и *л* во македонските дијалекти графички можеме да го изразиме на следниов начин.

4, 9. Од општиот развој на вокалното *л* нешто отстапуваат разновидностите *јабулка* (*абулка*) во долновардарските, *лайка* во костурските, како и фонетските варијанти *бугарин*, *булгарин* и нивните изведеници (в. т. 2, 16).

Географската распространетост на обликот *јабулка* упатува на претпоставка за контаминација на формите *јабулка*, која е карактеристична за штипско-струмичките говори, и *јабълка(о)*, одн. *јаблъка(о)*. — Корчанската форма *лайка* е добиена со метатеза од *балка* со претходна елизија на почетниот слог предизвикана од фонетски причини.

Формата *бугарин* од северните говори (каде што е добиена фонетски), а и со посредство на српскохрватскиот, се проширила во сите македонски дијалекти, со исклучок во некои југозападни периферни

⁷⁴) Б. Конески, *Историја на македонскиот јазик*, Скопје 1966, стр. 34.

⁷⁵) А. Белић, *Основи историје српскохрватског језика*, I *Фонетика*, Белград, 1960, стр. 76—78.

говори. Разновидноста со ул (булгарин), позната во крајните југозападни костурски села и во Лагадинско, настанала, веројатно, спрема грчкиот изговор на ова име⁷⁶).

5. Во оние говори каде што се запазиле вокални *р* и *л*, во ред случаи се добиени и нови *р*, *л*. Од секундарно потекло е *р* во примерите *сѝр̀на*, *ѝр̀ѝеза*, *гр̀мага* во кичевско-поречкиот, *бр̀гаци* 'бардаци', *бр̀гавица* 'брадавица', *гр̀ница* 'граница', *гр̀ѓанин* 'граѓанин', *гр̀наѝа* 'граната', *гр̀диѝѝе* 'градиште', *кр̀вајче* 'кравајче', *кр̀ј* 'крај' и др. во северните говори⁷⁷). Во сите овие случаи се работи за редукција и потоа елизија на вокалот *а* кој се наоѓа непосредно до *р*.

Секундарно вокално *л* се јавува место групата *ол*, сп. *б̀лно* 'болно', *д̀лно* 'долно' (во малореканскиот), *б̀лица*, *рас̀лица* 'расолница', *см̀лица* 'смолница', *То̀лница* 'тополница' (во поречкиот⁷⁸). Се работи за хиперкоректност по однос на другите говори со кои граничат поречкиот и малореканскиот.

6. Разнообразноста на континуантите на вокалните *р* и *л* во македонските дијалекти подобро ќе се согледа ако се посматраат тие во склопот на целиот вокален систем на поодделните говори.

6, 1. Во говорите каде што се пазат *р* и *л* надвор од нив по правило има петочлен систем:

$$\begin{array}{ccc} & у & и \\ & о & е \\ & а & \end{array} \quad (+ р, л)$$

Таков вокален систем има малореканскиот, во кој и носовката ж е заменета со *о* (*ѝоѝѝ*, *рока*), и јужниот дел на кичевско-поречкото говорно подрачје, во кое ж се рефлектирало во *а* (*ѝаѝѝ*, *рака*).

6, 2. Во говорите каде што *р* и *л*, или само едно од нив, се рефлектирале поинаку, бројот на вокалните фонеме се движи меѓу 5 и 7.

Најмал број фонеме имаат централните говори, во кои се пазат вокално *р*, додека *л* е заменето со *ол*. И таму имаме петочлен систем + *р*. Носовката ж > *а* (*ѝаѝѝ*, *рака*).

На сета друга територија наоѓаме шест или седум вокални фонеме.

⁷⁶) А. Mazon—А. Vaillant, *L'évangélique de Kulakia*, стр. 26.

Забелешка: Објаснението што го дава З. Голомб за сушко-височките форми *Булгариѝа* || *Булгариѝа*, *Булгарин*, *булгарски* || *булгариѝи* (Македонски јазик, XIII—XIV, с. 240) не ми е убедливо.

⁷⁷) Б. Видоески, *Кумановскиоѝ говор*, стр. 31.

⁷⁸) А. Белић, *Галички дијалекати*, стр. 106.

6, 3. Во говорите каде што место $\overset{\circ}{p}$, $\overset{\circ}{l}$ се јавуваат двофонемните групи $\overset{\circ}{\epsilon}r$, $\overset{\circ}{\epsilon}l$ редовно има шест вокали. Со оглед на корелационите односи што суштествуваат меѓу фонемите целиот систем ни се претставува во следниов вид:

у	ѝ	и
о	а	е

Фонемата $\overset{\circ}{\epsilon}$ овде се опонира со a како дифузен корелат. Овој систем е карактеристичен за долновардарските, костурскиот, западниот дел на преспанскиот, струшкиот, дебарскиот и горнополошкиот говор. Во сите овие говори и носовката $\overset{\circ}{\epsilon}$ е заменета со $\overset{\circ}{\epsilon}$ ($\overset{\circ}{\epsilon}r\overset{\circ}{\epsilon}i$, $\overset{\circ}{\epsilon}r\overset{\circ}{\epsilon}ka$).

6, 4. Горниов состав на фонемите го наоѓаме и во скопскиот, велешкиот, тиквешко-мариовските, штипско-струмичките и пијанечко-малешевските говори, само со таа разлика што во сите нив фонемата $\overset{\circ}{\epsilon}$ има поограничена дистрибуција, зашто се јавува како рефлекс на $\overset{\circ}{l}$ (во скопскиот и велешкиот $\overset{\circ}{\epsilon}l$, во другите $\overset{\circ}{\epsilon}$); носовката $\overset{\circ}{\epsilon}$ и овде се рефлектирала во a ($\overset{\circ}{\epsilon}ai$, $\overset{\circ}{\epsilon}aka$).

6, 5. Во пиринските говори $\overset{\circ}{\epsilon}$ е добиено од $\overset{\circ}{l}$ и $\overset{\circ}{p}$ ($\overset{\circ}{\epsilon}r\overset{\circ}{\epsilon}si$ — $\overset{\circ}{\epsilon}r\overset{\circ}{\epsilon}si$ $\overset{\circ}{\epsilon}no$, $\overset{\circ}{\epsilon}za$), додека $\overset{\circ}{\epsilon} > a$ ($\overset{\circ}{\epsilon}aka$).

6, 6. Во северните говори $\overset{\circ}{p}$ како самостојна фонема егзистира и при постоење на фонемата $\overset{\circ}{\epsilon}$, која се јавува во нив како континуант на етимолошките $\overset{\circ}{\epsilon}$, $\overset{\circ}{\epsilon}$ ($\overset{\circ}{\epsilon}si$, $\overset{\circ}{\epsilon}n$) и во ограничен број примери е добиена од $\overset{\circ}{l}$ ($\overset{\circ}{\epsilon}l\overset{\circ}{\epsilon}go$, $\overset{\circ}{\epsilon}l\overset{\circ}{\epsilon}za$, $\overset{\circ}{\epsilon}l\overset{\circ}{\epsilon}t\overset{\circ}{\epsilon}$). Во другите случаи $\overset{\circ}{l} > u$ ($\overset{\circ}{\epsilon}uk$, $\overset{\circ}{\epsilon}uno$, $\overset{\circ}{\epsilon}uk$, $\overset{\circ}{\epsilon}u\overset{\circ}{\epsilon}o$), како и носовката $\overset{\circ}{\epsilon}$ ($\overset{\circ}{\epsilon}u\overset{\circ}{\epsilon}$, $\overset{\circ}{\epsilon}uka$). Целиот систем во овие говори изгледа како што следува:

у	ѝ	и
о	а	е (+ $\overset{\circ}{p}$)

6, 7. Фонемата $\overset{\circ}{\epsilon}$ во серско-лагадинските говори има поголема дистрибуција, зашто таму таа се развила како рефлекс на $\overset{\circ}{p}$, $\overset{\circ}{l}$, назалот $\overset{\circ}{\epsilon}$ ($\overset{\circ}{\epsilon}ka$) и етимолошкото $\overset{\circ}{\epsilon}$ ($\overset{\circ}{\epsilon}si$, $\overset{\circ}{\epsilon}n$), а во говорот на Висока во $\overset{\circ}{\epsilon}$ се рефлектирала и самогласката $\overset{\circ}{\epsilon}$ ($\overset{\circ}{\epsilon}n\overset{\circ}{\epsilon} > \overset{\circ}{\epsilon}n$, $\overset{\circ}{\epsilon}k\overset{\circ}{\epsilon}l\overset{\circ}{\epsilon} > \overset{\circ}{\epsilon}k\overset{\circ}{\epsilon}l$ ⁷⁹). Меѓутоа, во овие говори има и широко e како континуант на $\overset{\circ}{\epsilon}$. Според тоа серско-лагадинските говори имаат седумчлен вокален систем:

у	и
о	ѝ е
а	ê

⁷⁹ Македонски јазик, XIII—XIV, стр. 236.

Самогласката \ddot{a} и овде е корелат со a по признакот дифузен — компактен, а вокалот \acute{e} се наоѓа во корелација со a како негов висок (преден) парник.

6, 8. Во дримколско-голобрдскиот, каде што $\overset{\circ}{p} > \acute{o}p$ и $\overset{\circ}{l} > \acute{o}l$, шесточлениот вокален систем има поинаква корелација. Како важен дистинктивен признак се јавува лабијалноста и спрема тоа вокалите се сопоставуваат на следниов начин:

y	i
o	e
\acute{o}	a

Вокалот \acute{o} , кој се опонира како лабијален корелат на a , се јавува и како рефлекс на носовката \acute{z} ($\acute{y}\acute{o}\acute{y}$, $\acute{r}\acute{o}ka$).

6, 9. Горниот состав на вокалните фонеме го наоѓаме и во нес-трамскиот говор. Меѓутоа, во него фонемата \acute{o} е добиена од \acute{z} ($\acute{r}\acute{o}ka$), додека $\overset{\circ}{p} > ap$, а $\overset{\circ}{l} > ol$.

6, 10. Во радошко-вевчанскиот говор има седум вокални фонеме:

y	i
o	e
\acute{o}	\acute{e}
	a

Вокалите \acute{o} — \acute{e} (опонирани како лабијален — нелабијален) и овде имаат многу ограничена дистрибуција: \acute{o} може да стои само зад лабијална согласка, а \acute{e} само зад нелабијална. Тие се добиени од \acute{z} ($\acute{y}\acute{o}\acute{y}$ — $\acute{r}\acute{e}ka$) и вокалните p и l ($\acute{v}\acute{o}rba$ — $\acute{s}\acute{e}rce$, $\acute{v}\acute{o}lk$ — $\acute{k}\acute{e}lk$).

6, 11. Претходниов систем го познава и говорот на костурското село Езерец. Но во него \acute{o} е добиено само од \acute{z} ($\acute{y}\acute{o}\acute{y}$, $\acute{r}\acute{o}ka$), а вокалот \acute{e} потекнува од $\overset{\circ}{p}$ ($\acute{b}\acute{e}rzo$, $\acute{z}\acute{e}rno$). Вокалното l е заменето со ol .

6, 12. Фонемата \acute{o} ја познава и говорот на реканските и скопските Торбени. На овој терен таа е позиционо уште поограничена: се среќава само во еднословни и двословни зборови и форми, а во трисловни и во повеќесловни алтернира со a , (сп. $\acute{y}\acute{o}\acute{y}$, $\acute{y}\acute{o}\acute{y}\acute{o}\acute{y}$ — $\acute{y}\acute{a}\acute{y}\acute{y}\acute{y}\acute{y}\acute{y}$; $\acute{y}\acute{o}\acute{r}\acute{y}\acute{y}$, $\acute{y}\acute{o}\acute{r}\acute{y}\acute{y}\acute{y}\acute{y}$ — $\acute{y}\acute{a}\acute{r}\acute{y}\acute{y}\acute{y}\acute{y}\acute{y}$; $\acute{v}\acute{o}lk$, $\acute{v}\acute{o}l\acute{y}\acute{y}$ — $\acute{v}\acute{a}\acute{y}\acute{y}\acute{y}\acute{y}\acute{y}$, $\acute{v}\acute{a}\acute{y}\acute{y}\acute{y}\acute{y}$). Така и во тие говори се сложил систем од седум вокални фонеме, но со поинаква корелација во споредба со радошко-вевчанскиот. Двете фонеме (\acute{o} , a) добиени како континуанти на \acute{z} , $\overset{\circ}{p}$ и $\overset{\circ}{l}$ во различни фонетски позиции се опонираат со самогласката a , и тоа \acute{o} по дистинкцијата лабијалност, а a како дифузен корелат.

6, 13. Во говорот на Бобошчица шесте вокали се поредени во три корелативни пара по признакот ниски — високи (задни — предни):

у	и
о	е
а	ê

Вокалот ê е рефлекс на акцентирањите *ѳ* и *ѿ* (*лѣшо*, *говѣндо*). Вокалната компонента на континуантите *р* и *л* се изедначила со етимолошкото *а* (*гарво*, *ѿално*), како и рефлексот на носовката *ж* (*гамбје*, *ѿаѿ*).

7. Од претходниов материјал забележливи се две тенденции: прво, поврзаноста меѓу рефлексите на вокалните *р*, *л* и на носовката *ж* на некои терени, и второ, тенденцијата за постигнување сооднос на фонемите-континуанти на *р*, *л*, и *ж* со другите вокални фонемии.

7. 1. На едно широко дијалектно подрачје во јужна и западна Македонија, каде што *р* и *л* се разложиле во двофонемни групи, вокалните компоненти на континуантите на споменативе гласови (*р*, *л*) звуково се поклопуваат со рефлексите на носовката *ж*. Така, на пример, во говорите каде што *ж* се заменило со *ѳ* и *р* > ѳр, *л* > ѳл, сп. *ѿѳи*, *рѳка* — *сѳрце* — *сѳлза* во серско-лагадинските, долновардарските, костурските, струшкиот, дебарскиот и горнополошкиот. Во дримколско-голобродскиот *ж* > ѳ, *р* > ѳр, *л* > ѳл (*рѳка* — *дѳрво* — *сѳлса*). Во реканскиот под исти фонетски услови *ж* > ѳ — *а*, *р* > ѳр — *ар*, *л* > ѳл — *ал* (*ѿѳи*, *ѿѳиѿиѿ* — *ѿѿиѿиѿиѿ* : *ѿѳри*, *ѿѳрње* — *ѿѿрњеѿиѿ*; *сѳри*, *сѳриѿиѿ* — *сарѿови*, *сарѿовиѿе*). Полн паралелизам во развојот на *ж*, *р*, *л* наоѓаме и во радошко-вевчанскиот говор, сп. *ѿѳи* — *рѳка* : *ѿѳрѿиѿ* — *кѳрѿиѿ* : *ѳѳла* — *гѳѿиѿиѿ*. Во корчанскиот говор исто така континуантите на сите три гласа дале еден резултат — *а*: *ѿѿиѿ* — *ѿѿрѿиѿ* — *ѳѳл*, а во југозападните костурски села тој резултат е *а* : *ѿѿиѿ* — *ѿѿрѿиѿ* — *ѳѳл* (Галишча, в. карта 1, 9; 2, 11).

Уште е поголема врската меѓу континуантите на носовката *ж* и вокалното *р*. Во охридско-преспанското говорно подрачје и двата гласа се измениле во *ѳ*, одн. *р* > ѳр, сп. *рѳка*, *ѿѳрѿиѿиѿ*, а *л* > ѳл (*ѿл*) *ѳѳл*, *ѳѳла*. Во некои *ж* > ѳ — говори во западна Македонија настанала дури и метатеза на групата *-рѳ-* (< рж) во *-ѳр-* за да се изедначи со рефлексот на вокалното *р*, сп. *ѿрѳиѿ* > *ѿѳриѿ* (пржѳ), *ѿѳрѳ* (ѿржѳ), *дѳрѳ* (држѳ), *сѿѳрѳа* (стржѳа), *ѿѳрѳа* (тржѳа), како *ѿѳрѿиѿ*, *дѳрво* и др. (во преспанскиот и костурскиот).

Во оние говори, пак, каде што рефлексите на *ж* и *р* не се совпаѓаат наоѓаме паралелизам во развојот на овие гласови на друг план. Во сите говори со запазено вокално *р* рефлексот на *ж* се совпаднал со некој од постојните вокали во системот на односниот говор. Така, на пример, во северните говори *ж* > у, во малореканскиот *ж* > о, а во централните и во истичните *ж* > а. Нема говори со *р* во кои *ж* би се развила во посебна фонема. И уште еден податок. Јужната и југозападната изоглоса на вокалното *р* наполно се совпаѓа со изоглосата на *ж* > а.

7, 2. Показаниот паралелизам во рефлексите на носовката ж и вокалните *р*, *л*, особено на првото, нè упатува на следниве размислувања.

Во еден период од развојот вокалниот дел на континуантите на *р* и *л* звуково се доближил или совпаднал со рефлексот на ж. Потоа нивниот развој одел во еден правец — кон реализација на фонемите *ъ*, *а*, *ѓ*, *ѐ*, а во некои говори тие (континуантите) се стопиле во *а* (на пример во корчанскиот). Во кое време дошло до ова доближување на резултатите од споменативе гласови? Секако тогаш кога *р* и *л* го загубиле статусот на самостојни вокални фонемии и кога од нив се издвоил вокалниот елемент. Тие звучеле *ар*, *ал*; така звучел и континуантот на ж — *а*, негде и *ан* (*ам*) — со запазен назализам. Оваа претпоставка може да се однесува само за јужните и крајните западни говори. Во централните и во северните сме имале друга ситуација. Во тие говори деназализацијата се извршила многу порано, а вокалната компонента се слеала во една од постојните фонемии — *а*, *о*, *у*. При веќе стабилизирани вокален систем вокалното *р* во споменативе говори се конзервирало. Не го исклучуваме при тоа и влијанието на српските дијалекти.

Вокалното *л* во својот развој на односниов терен се одделило од *р*. Во северните говори во едни позиции тоа се изменило во *у*, како и во соседните српски дијалекти, а во други дало *лъ*. Значи, тоа се слеало во веќе постојните гласовии. На еден широк ареал во централна и во источна Македонија неговиот развој одел по друг пат и со цел да се постигне фонолошки сооднос. Имено, на тој терен *л* > *ѝл* (во Скопско и Велешко), или само *ѝ* (Тиквешко, Штипско, Пијанец, Малешевско). Само на еден мал простор во западна Македонија покрај вокалното *р* се задржало и слоговно *л* (Мала Река), а во поречкиот и во говорите во Пелагонија *л* > *ол*.

7, 3. Во говорите каде што се развиле место *р*, *л* и ж нови фонемии, тие по правило стапуваат во корелација со *а*. По тој начин фонемата *а*, која дотогаш виреела како осамен член во системот на вокалите, во повеќето македонски дијалекти добива свој корелат. Самата корелација во одделни дијалекти се устројувала по различни признаци. Така настанале корелативните односии: *а* — *ѓ* во дримколско-голобрдскиот и нестрамскиот, *а* — *ѐ* во говорот на Езерец, *а* — *а* во западните костурски села, но во најголем број говори *а* се опонира со *ѝ*: во цела северна, источна, јужна Македонија и во повеќе западни периферни говори.

7, 4. Вокалните *р* и *л*, како што се гледа од претходното излагање, изиграле многу важна улога во формирањето на вокалните системи во македонските дијалекти. Таму каде што се запазиле тие слоговни (или само еден од нив), по правило имаат статус на посебни фонемии. Особено тоа е показателно за *р*, за кое можат да се најдат и потребни минимални паровии што ќе ја потврдат неговата двофонемност, сп. *ѝруѝ* (< прхут) : *ѝруѝ* (< пржтѝ) во северните, или *вро(ѝ)*, *врон*, *врови* во ред други говори.

Во оние говори, пак, каде што *p* и *l* се разложиле, вокалната компонента во системот најчесто се јавува како нова фонема, која придонесла за создавање на нови односи меѓу фонемите, а негде и за претструктурирање на целиот вокален систем.

Božo Vidoeski

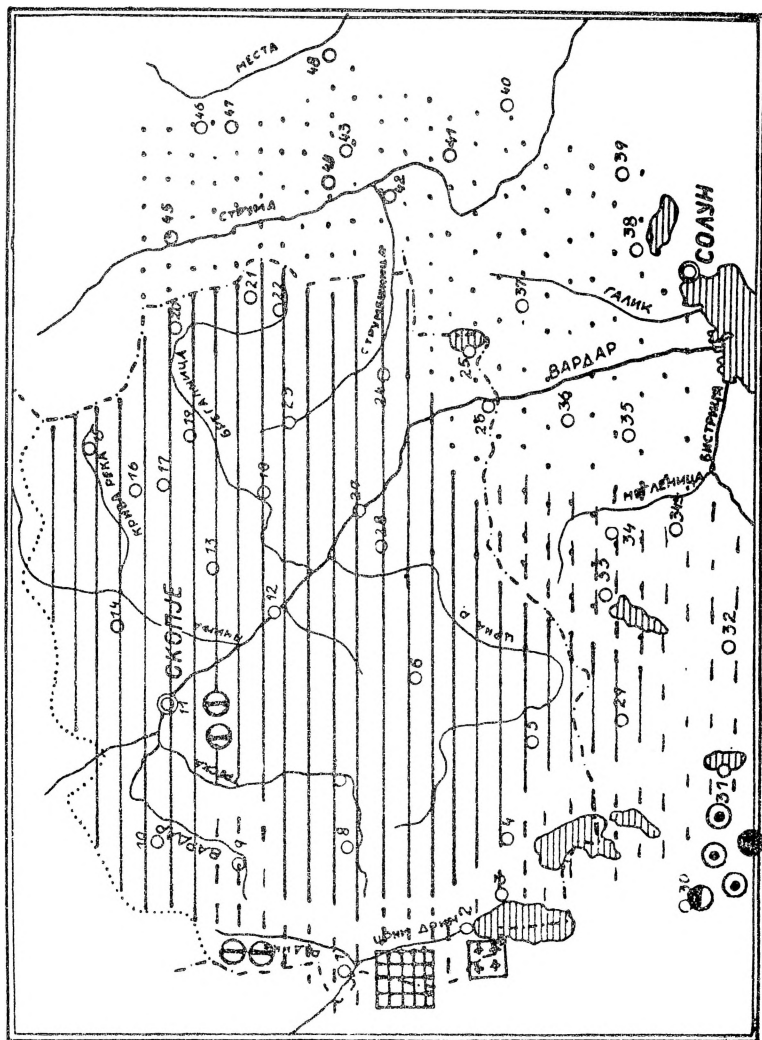
LES CONTINUANTES DES R ET L VOCALIQUES DANS LES DIALECTES MACÉDONIENS

Résumé

Dans la première partie du présent article, l'auteur décrit l'état présent des continuantes des *r* et *l* vocaliques dans les divers parlers macédoniens. Il constate les résultats suivants à la place du *r* vocalique: *r̥, ʀr, rʀ, ʀr-rʀ, ôr, ôr-ar, ôr-êr, ar, ar*, tandis qu'à la place du *l* vocalique on trouve: *l̥, ʎl, lʀ, ʎl-lʀ, al, al, ol, ôl-al, ôl-êl, lu, ʀ, ô, o, u*. Il examine aussi l'extension géographique de chacune de ces particularités.

Dans la seconde partie, l'auteur étudie l'évolution de chacune des constituantes en question, tant sur le plan historique que dans les cadres de la constitution des systèmes vocaliques dans les dialectes macédoniens. Il met particulièrement en évidence les relations entre les continuantes des *r* et *l* vocaliques et les phonèmes qui se sont substitués à la nasale *ɔ*. Dans les parlers méridionaux et occidentaux, où la nasale *ɔ* a évolué en phonèmes à part (*ʀ, ô, ê, a*), on trouve presque régulièrement à la place des *r* et *l* vocaliques des groupes à deux phonèmes où la composante vocalique est identique aux phonèmes remplaçant la nasale *ɔ*. Cf. *rʀt, rʀka: rʀrsti, sʀrce — ʀʎlk, ʀʎlt; pôt, rôka: pôrsti, sôrce — vòlk, ʒòlt; pôt, rêka: pôrsti, sêrce — vòlk, sênce; pat, raka: parsti, sarce — valk, ʒalt; rôka, rakata: pôrsti, parstite — vòlk, valcite*. Dans les parlers septentrionaux et centraux, on trouve d'autres rapports et d'autres lois: à la nasale *a* se sont substitués *u* ou *a*, tandis que le *l* vocalique a donné des résultats divers (*u, lʀ, ʎl, ʀ, ʎl*) et le *r* vocalique a conservé sa fonction silabique.

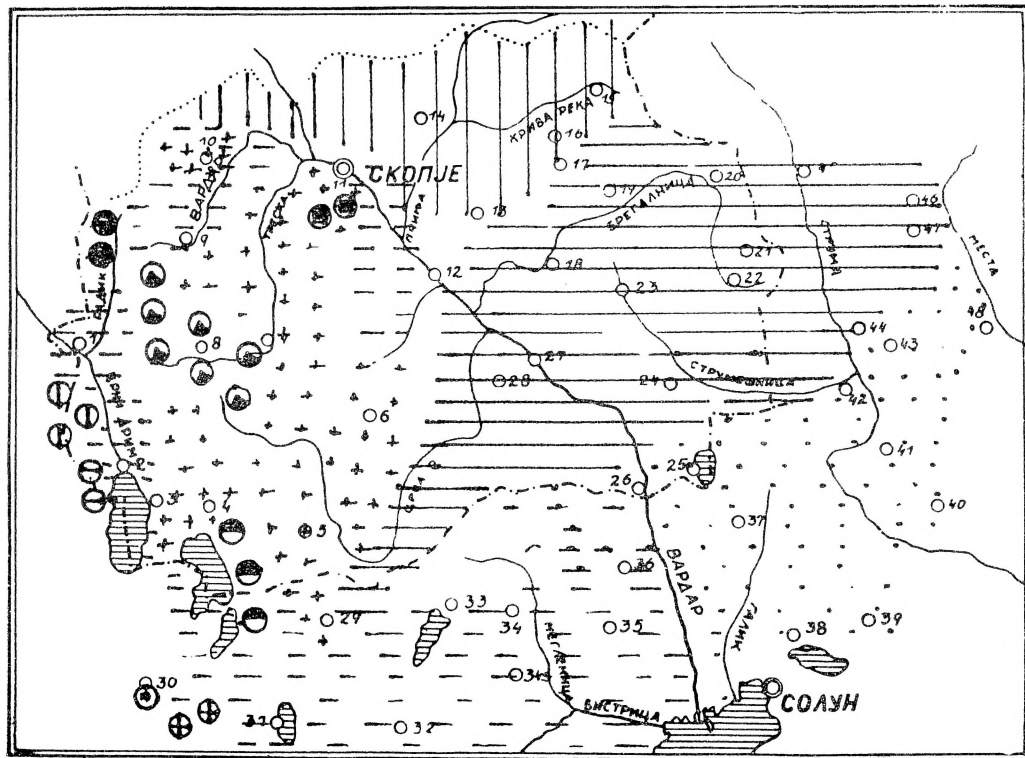
Карта на континуантите на вокалниот р

Карта 1

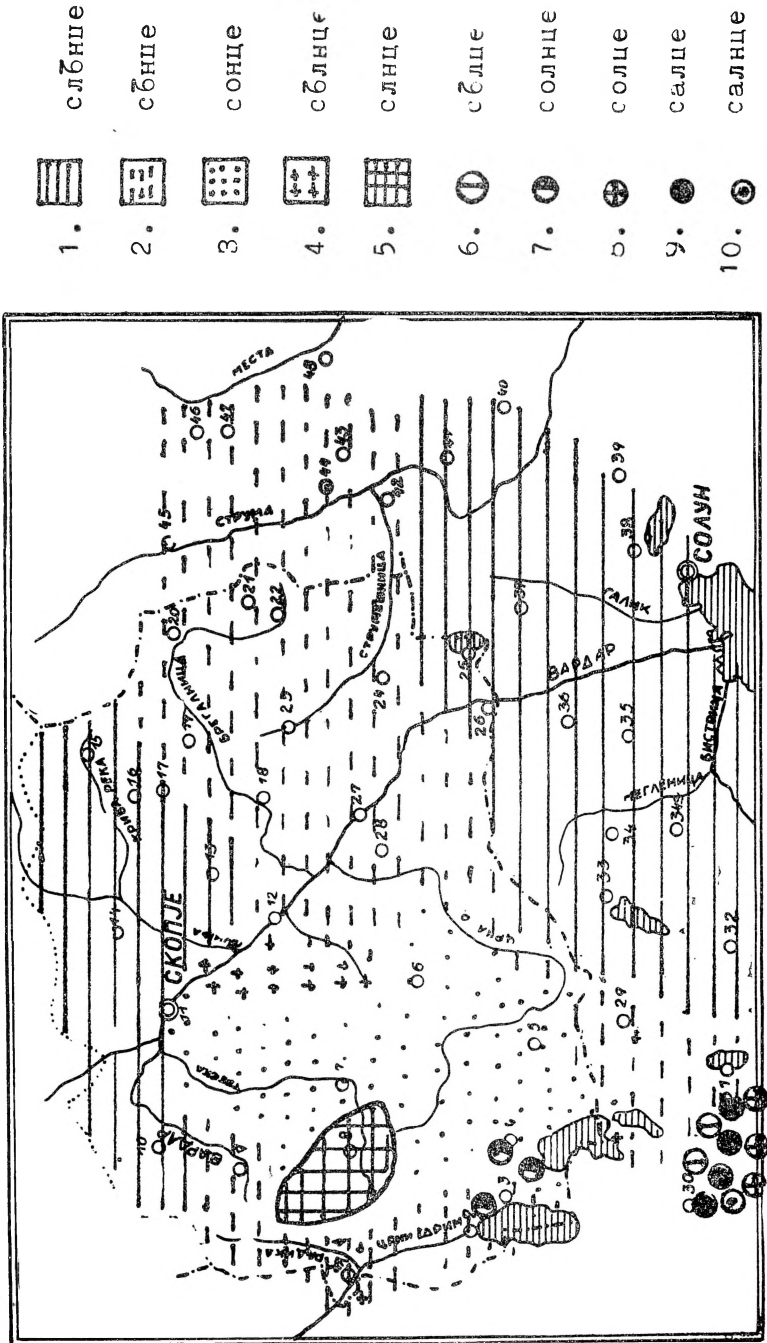
1.		р
2.		Ѡр
3.		Ѡр-рѠ
4.		Ѡр
5.		Ѡр-Ѡр
6.		Ѡр-ар
7.		Ѡр
8.		ар
9.		ар

Карта на континуантите на вокалното л

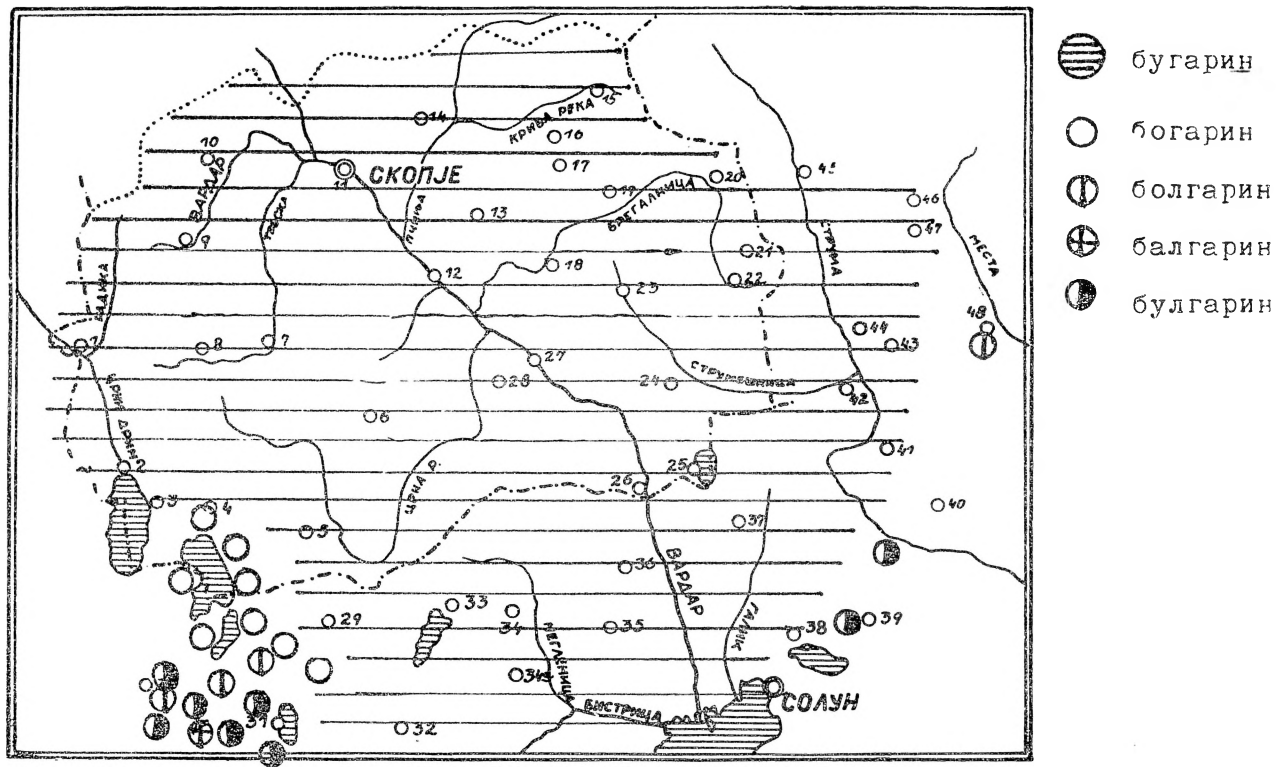

Карта 2

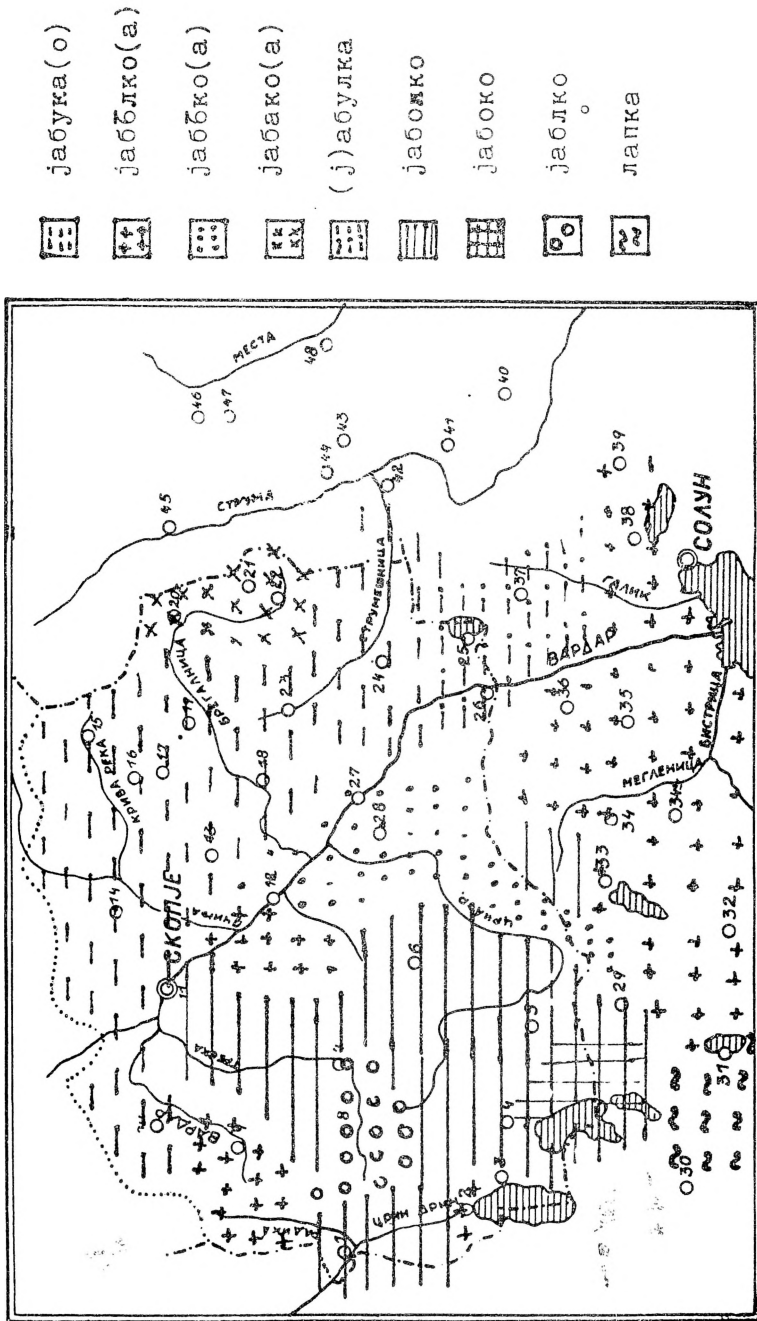
1. ѓл
2. ѓл-лб
3. б
4. ол
5. у
6. о
7. ол
8. ол-ел
9. ол-а
10. ал
11. ал
12. л

Карта 3

Карта 4

Карта 5